BALYAN AİLESİNİN OSMANLI ERMENİ TOPLUMUNUN EĞİTİM VE MİMARLIK PRATİĞİNE ETKİSİ

(THE IMPACT OF THE BALIAN FAMILY ON EDUCATIONAL AND ARCHITECTURAL PRACTICES OF THE OTTOMAN ARMENIAN COMMUNITY)

Seda KULA SAY¹, Seda BAYDAŞ²

¹Associate Prof. PhD, Gebze Technical University, Turkey, s.kulasay@gtu.edu.tr

²Architect, MSc candidate, Gebze Technical University, Turkey, seda_baydas@hotmail.com

Abstract

Throughout ages, Istanbul has been a cosmopolitan city where people from many different religions and cultures lived together. The Armenians, called "Millet-i Sadika", were also a part of this mosaic. They lived in Anatolia and Istanbul for centuries and contributed to religious and civil architecture with their works. As we know from the archive records and secondary sources, Armenian architects have been involved in the construction of the palaces and public buildings of the Ottoman State for a long time. Many Armenian architects are also known to have worked for the The Imperial Architects' Office (Hassa Mimarlar Ocağı), that was in charge of imperial constructions for centuries. Young people taken up by this office at an early age were raised in a master-apprentice relationship, so that, The Imperial Architect's Office (Hassa Mimarlar Ocağı) served as a kind of architectural school.

The process of transitioning to a more competitive construction organization after the removal of The Imperial Architects' Office (Hassa Mimarlar Ocağı), as well as the scope and significance of architectural services of the Balian Family, which lasted around two hundred years have often led to controversy in architectural historiography. For this reason, it is crucial to present without any prejudice and impartiality, the information concerning the training and professionalization of Armenian architects, while discussing the architectural conduct of the Armenian architects-master builders and their contribution to the Ottoman architectural identity.

Examining the building construction practices in the period when Armenian architects were active, it can be observed that it is a process carried out within a plan and program rather than an improvised operation. As is, the new breaths they have blown to the Ottoman architectural atmosphere can only be the result of a considerable accumulation of knowledge and experience. And this could only be possible through training and workshop processes.

The aim of this study is to examine the educational and architectural practices of the Armenian society, members of which are taking part in innovative and important actions concerning Ottoman architecture, through the case of the Balian family.

Keywords: Balian Family, Armenian Community, Education, Architecture.

Özet

İstanbul tarihi boyunca pek çok farklı dinden ve kültürden insanın bir arada yaşadığı kozmopolit bir şehir olmuştur. “Millet-i Sadıka” olarak adlandırılan Ermeniler de bu mozağin bir parçası olmuştur. Anadolu ve İstanbul’da yüzyıllar boyunca yaşayarak dini ve sivil mimariye, ortaya koymuş oldukları eserlerle katkıda bulunmuşlardır. Arşiv kayıtlarından ve ikincil kaynaklardan bildiğimiz üzere Osmanlı Devleti’nin saray ve kamu binalarının yapımında da eskiden beri Ermeni mimarlar görev almışlardır. Bu tür inşaatları yöneten Hassa Mimarlar Ocağı kadrosundaki gayrimüslimler arasında her dönemde Ermeni mimarlar da bulunmuştur. Bu ocağa küçük yaşta alınan gençler usta-çırak ilişkisi içinde yetiştiriliyordu. Yani Hassa Mimarlar Ocağı bir yandan da bir çeşit mimarlık okulu görevi görmekteydi.

Hassa Mimarlar Ocağı’nın kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti’nin inşaat organizasyonunda meydana gelen değişimler sonucu daha rekabetçi bir sisteme geçilme süreci, altı yüz yıllık Osmanlı tarihinin iki yüz yılında mimarlık hizmetlerinde bulunan Balyan Ailesi’nin çok kapsamlı olduğu anlaşılan hizmetleri, bu organizasyondaki rolleri günümüz mimarlık tarihi yazımında öteden beri tartışmalara neden olmaktadır. Bu nedenle Ermeni mimar-kalfaların, mimari tavır ve tutumunu, Osmanlı mimari kimliğine katkılarını irdelerken kendilerini üreten, yetiştiren, ortaya çıkmalarına vesile olan bağlamı oluşturan ve Ermeni mimarlarının yetiştirilmesi ve meslekleşmesi ile ilgili bilgilerin önyargısız ve tarafsız bir tavırla ortaya konulması önem taşımaktadır.

Ermeni mimarların etkin oldukları dönemdeki yapı inşa süreçleri incelendiğinde, doğaçlama gelişen bir organizasyondan çok öte plan ve program dâhilinde yürütülen bir sürecin söz konusu olduğu görülmektedir. Osmanlı mimari ortamına getirmiş oldukları yeni soluklar, ancak belirli bir bilgi ve görgü birikiminin sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunu da gerçekleştirebilmek ancak eğitim ve atölye süreçleriyle mümkün olacaktır.

Bu çalışmadaki amaç, üyeleri Osmanlı mimarisi için yeni ve önemli etkinliklerde yer almış olduğu gözlemlenen Ermeni toplumundaki eğitim ve mimarlık pratiğini, Balyan ailesi örneği üzerinden irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Balyan Ailesi, Ermeni Toplumuna, Eğitim, Mimarlık.

1.GİRİŞ

İstanbul’un fethinden sonra şehirde başlayan imar faaliyetleri, imparatorluğun büyümesi ve zenginleşmesi ve şehrin mahmurlaşmasıyla doğru orantılı olarak bir asra yakın bir süre devam etmiş, bu yüzden şehre getirilenlerin özellikle mimar, kalfa ve işçi olmasına özen gösterilmiştir. Nitekim fetihten neredeyse yüz elli yıl kadar sonra Üçüncü Murad’ın Tebriz, Nahcivan ve Gürcistan’dan getirttiği Ermeni nüfusun da büyük oranda mimar, kalfa ve işçilerden müteşekkil olduğu görülmektedir (Kılıç, 2006). Fatih Dönemi’nden beri İstanbul’a getirilen ve büyük çoğunluğu inşaatlarda çalışan Ermeniler şehrin dört bir yanında inşa edilen cami, çarşı, hamam gibi devlet eliyle inşa ettirilen yapıların inşaatında çalışmış ve yirminci yüzyıla değin gerek Mimarlar Ocağı’nda gerekse müstakil olarak imar faaliyetlerinde büyük rol oynamışlardır. On dokuzuncu yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketlerinin mimariye yansıtılmasında da başta Balyanlar olmak üzere Serveryan ve Aznavuryan gibi kuşaklar boyu babadan oğula mimarlıkla uğraşan Ermeni ailelerin büyük payları olmuştur ki, inşa ettikleri eserlerin çoğu günümüzde dahi İstanbul’un dört bir yanını süslemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda uzun yıllar isimlerinden söz ettirme başarısına sahip olan Balyan ailesi, hem kendi cemaatleri içerisinde hem de Osmanlı toplumunda önemli değişim ve dönüşümlere sahne olacak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kendi cemaatleri içerisinde Amira statüsüne sahip olan Balyan ailesi, inşaat faaliyetlerini atölye ortamında sürdürmüş, eğitimi ön planda tutarak, belirli bir program ve plan çerçevesinde inşaat alanında çok sayıda önemli işlere imza atmışlardır. Amira unvanı Ermeni toplumunda, devlet tarafından verilmeyip, halkın büyük kapital sahibi, Osmanlı sarayına yakın ve cemaat idaresinde rol alan önde gelenlere verdiği bir unvandır (Dadyan, 2011).

Çeşitli ikincil kaynaklarda Hassa Mimarlar Ocağı’nın devamı niteliğinde çalışmalarını sürdürdükleri ileri sürülen Balyan mimarlık bürosu, Osmanlı İstanbul’una dönemin gereklerini, değişimini ve beğenisini aksettiren anıtsal bir çehre kazandırmıştır. Bu mimarlık bir anlamda Osmanlı toplumunun bütünüdür.

kucaklayan kültürel değişimi de gözler önüne sermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin sur içinden çıkarak Pera sırtlarına ve Boğaziçi kıyılarına yayıldığı dönemlerde birçok yapı inşa edilmiştir. Yeni yapı tipleri, yeni boyutlar, yeni bir mimari anlatım boy göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda bir Osmanlı Ermeni ailesi olan Balyanların Osmanlı eğitim ve mimarlık pratiğine dair katkıları önemle hatırlanmaya değer.

2. BALYAN AİLESİ MENŞEİ

Balyan ailesinin menşei bugün hala araştırmacılar arasında tartışmalara sahne olmaktadır. Agop Minasyan 1973 yılında İstanbul Üniversitesi'nde yayınladığı lisans tezinde araştırmacıların büyük çoğunluğu onların Adana havalisindeki "Belen" köyünden olduklarını bildirdikleri halde, diğer bazıları onların "Papert" (Bugünkü haliyle Bayburt) köyünden olduklarını zikrettiğini söyler (Minasyan, 1973). Ancak bunlara karşılık herhangi bir belge bulunmamaktadır. Balyan sülalesinin orijini hakkında bugün elimizde 1831'den gelen yazılı bir belge mevcuttur. Sözü geçen belge yazar ve düşünür Toros Aradyan'a (1895-1955) ait olup, "Ziye" adlı bir kitapta çıkarılmıştır. Bu kitapta Krikor Bey Balyan ile ilgili şöyle bir yazı vardır: "Krikor Kalfa, Minas Kalfa'dan sonra Sultan Mahmud'a 30 yıl kalfalık etmiştir, Papert'li Bali kalfanın oğludur." Yine aynı kitabın 26.sayfasında "ustaya ithafen" yazılı bir kısa şiirde şöyle deniliyor: "Bu mezar ağlayışa layıktır, çünkü Papert'li Bali kalfanın oğlu olan İstanbullu büyük mimar ve cemaat ileri gelenlerinden Krikor Amira'ya aittir." burada da Papert'in yani bugünkü adıyla Bayburt'un üzerinde duruluyor. Bazı Ermeni araştırmacılar da Bali Kalfa'nın, ailenin en yaşlı üyesi olduğunu yazar. Hatta 15. yüzyılda sahibi oldukları köyün, ailenin soyadına atfen "Balyan" olarak anıldığı söylenir. Günümüzdeki adıyla Belen, Adana'nın Saimbeyli ilçesine bağlıdır. Söz konusu Bali Balyan, köyün muhtarıken 1682-1683'te İstanbul'a göçmüş ve IV. Mehmed'in hizmetinde merametçilik (yapı onarımcılığı) yapan bir Ermeni'nin yanına yardımcı olarak girmiştir. Kısa zamanda kendini sevdirek bu hassa mimarının kızıyla evlenmiş ve kayınpederinin ölümü üzerine onun görevini üstlenmiştir. Bali 1725'te ölünce yerine geçen oğlu Minas, III. Ahmed ve I. Mahmud'un hizmetinde beş yıl çalışmıştır. Ondan sonra yerini alan oğlu Magar, ustalığıyla göz doldurmuş ama kendisini çekemeyenlerin iftiralari sonucu ailesiyle Bayburt'un Lsonk köyüne sürülmüştür. Ama suçsuzluğu anlaşıncı sultan tarafından görevine geri çağırılmıştır. İlerleyen yaşında köyüne dönen ve orada ölen Magar'ın sürgündeyken dünyaya gelen oğlu Krikor'un ise doğum tarihi bilinmiyor. Ama ölüm tarihi 1823 olarak geçiyor. Ünlü tarihçi, 1996'da kaybettiğimiz Pamukciyan ise Balyan ailesinin ataları konusunda başka bir bilgi veriyor. Kayseri'nin Derevenk köyünde doğan bir başka Bali Kalfa'dan bahsediyor; 1803'te İstanbul'da ölen bu merametçinin Krikor ve Senekerim Balyan'ın babası olduğunu söylüyor. Pamukciyan bu görüşünü, Üsküdar Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı'nda gömülü "merametçi" lakaplı kalfaların mezar taşlarındaki kitabelere dayandırıyor (Pamukciyan, 2003).

3. BALYAN AİLESİ ÜYELERİNİN FAALİYETLERİ

Atalarına atfen "Baliyan" veya "Balyan" soyadını ilk kez kullanan Krikor'un 1764'te doğup 15 Kasım 1831'de Üsküdar'da öldüğü çeşitli araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Gençliğine dair hiçbir bilgi bulunmayan Krikor'un, I. Hamid tarafından 1777'de saray mimarı yapıldığına dair bilgi veren kaynaklar var ama bu durumda Krikor'un on üç yaşında olması gerekirdi, dolayısıyla bu bilgi netlik kazanmamaktadır. Krikor Balyan, III. Selim'in müşaviri ve hassa mimarıydı. Sultan II. Mahmud döneminde ise ustalığı iyice kendini göstermiştir. Sultan çok güvendiği bu mimara at binmek, sakal bırakmak, istediği biçimde giyinmek gibi birtakım imtiyazlar vermiştir. Krikor Kalfa, sonradan onun özel sarrafı, danışmanı, darphane emini olan Kazaz Artin'i Sulta Mahmud'la tanıştırmıştır. Krikor, 1820'lerde Ermeni Katolik ve Apostolikler arasındaki mezhep ihtilafları sırasında iftiralara maruz kalmış ve Kayseri'ye sürülmüş. Ancak bu sürgünle alakalı Kazaz Artin'in biyografisini yazan bir başka tarihçiye göre Krikor Kalfa, saray hamamını zamanında bitiremediğinden II. Mahmud'un öfkesine maruz kalmış ve bir sabah ansızın evinde alınarak Kayseri'ye sürülmüştür. Bunun üzerine Krikor'un kızı, Kazaz Artin'e koşarak duruma bir çare bulmasını istemiştir. Babasını kurtaracağına söz veren Kazaz Artin, Krikor'a Kayseri'den çok lezzetli bir pastırma yollamasını söylemiştir. Sultan, pastırmadan pek hoşnut kalmış ve kalfanın geri dönmesini buyurarak şöyle bir latife yaptı: "Fare avlamak için bir parça pastırma kullanıldığını bilirdim, fakat pastırmayla adam kurtarılabileceği aklımdan geçmezdi..." Krikor, Üsküdar'da, Bülbüldere'nin üstündeki bir tepede ikamet etmekteydi. Tarihçi Mırmıryan, Krikor Balyan'ın evi yakınında bülbül yetiştirdiğini, yaşlılığında sık sık bülbülleri dinlemeye gittiğini yazar. Krikor Balyan'ın ailesi ile birlikte oturduğu bu semt günümüzde hâlâ Üsküdar sınırları içerisinde "Bülbüldere" olarak bilinmektedir. Pazar günleri Bağlarbaşı'ndaki bağında işçilerine ve ustalarına yemek veren, sofrayı onlarla paylaşarak hasbıhal eden Krikor Kalfa kendi cemaati için büyük emek sarf etmiş, Balyan adını yüceltmıştır.

Sultan Mahmud onun vefatıyla boşalan hassa mimarlığına oğlu Garabed Balyan'ı ve onun damadı Ohannes Seryan'ı getirmiştir. Krikor Balyan, Üsküdar Bağlarbaşı Surp Haç Ermeni Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mezar taşının üstünde iki ayrı kayıt bulunmaktadır. Üst kısımda bulunan Ermenice alttaki ise Arapça yazılı Türkçedir. Bu yazıları araştırmış olan Pamukciyan şöyle aktarmıştır: "Bu kayıtlar tarafımdan 1945'te zor bir şekilde okunmuştur. Bu kayıtlar altı kıtadan müteşekkil ve yüksek bir dille yazılmış olup merhumun hayatı

hakkında hiç denecek şekilde az bilgi veriyorlar, yalnız sayısız kişilerin hayatlarını ona borçlu olduklarını ve fakirlere, yoksullara çok iyiliklerde bulunduğu söyleniyor.” (Minasyan, 1973) Elmon Hançer tarafından aktarıldığına göre ise lahdinin baş tarafında, Sultan Mahmud tarafından yazdırılan Osmanlıca kitabe şöyledir: *“Ebniye-i hassa-i şahane kalfası Krikor Kalfa.”* Eski Çırağan ve Dolmabahçe sarayları, Yeniçeriler tarafından yakılan eski beylerbeyi Sarayı, Sultan Mahmud'un bentleri, Tophane Nusretiye Camii, Selimiye Kışlası onun eserlerinden bazılarıdır (Hançer, 2007).

Krikor Amira Balyan'ın biraderi Senekerim Balyan ise kutsal yerleri ziyareti sırasında vefat etmiş ve Kudüs Ermeni Mezarlığı'na defnedilmiştir. Kudüs Tarihi adlı Ermenice bir eserde bulunan mezar taşının kitabesine göre 2 Eylül 1863'te vefat etmiştir. Mimarın bilinen tek eseri 1828 tarihli Beyazıt Yangın Kulesi'dir.

Krikor Balyan'ın oğlu Garabed Amira Balyan'ın gençliğine dair kayıt bulunmamaktadır. Babası gibi hayır işlerinde rol aldığı, eğitim hizmetlerine destek sağladığı bilinmektedir. Garabed, II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'e hizmette bulunmuştur. Yapılarını eniştesi Ohannes Serveryan ve oğlu Nigoğos'la birlikte inşa etmiştir. Ermeni mimarisini incelemek üzere Ani harabelerini gezen Garabed, yapıtlarında Ermeni mimarisinin özgün çizgilerinden yararlanmıştır. Yapı repertuarı en zengin ve sayıca en kabarık Balyan olan Garabed'in eserleri arasında Dolmabahçe Sarayı, Harbiye Mektebi, Hereke Fabrikası sayılabilir. Bu etkin mimar 1866'da İstanbul'da öldü ve Beşiktaş Ermeni Mezarlığı'na gömüldü. Nazeni Babayan'la evliliğinden on evladı dünyaya gelmişti ve oğulları da kendisi gibi ata mesleğini seçmiştir (Dadyan, 2011). Kendi cemaati içerisinde önemli faaliyetlerde bulunmuştur, 1838 yılında Üsküdar'da açılan Cemaran adlı o dönemin en yüksek Ermeni mektebinin inşasına 1836'da eniştesiyle birlikte başlamıştır. Yine aynı sene Beşiktaş'ta bulunan Meryem Ana Kilisesi'ni inşa ettirmiştir. Semtin okuluna ve fakirlere de büyük yardımlarda bulunmuştur. Aynı dönemde Osmanlı imparatorluğu içerisindeki yapı faaliyetleri de yoğun bir şekilde devam ederken, İtalyan bir mimar olan Nicola Carelli ile anlaşarak Cemaran'da matematik, mimarlık ve perspektif alanlarında ders vermesini sağlamıştır. Nicola Carelli Napoli'deki özel okullardan ilham alan yaklaşımıyla, antik çağ, en ünlü anıtlar, grafik teknikleri ve perspektiflerle birlikte klasik düzende temel ve rafine bir dil oluşturmuştur. Bu dilde neo-klasik öğeler hâkimdir (Mangone, 2017).

Garabed Balyan, Yedikule Ermeni Hastanesi'nin nezdinde açılan mektepte ziraat derslerinin tesisi için bin altın maddi yardımda bulunmuş ve önemli bir ziraatçi ve devlet adamı olan Amasyan Hagop Efendi'yi hocalığa getirmiştir. Yine 1858'de Dadyan Boğosyan ile birlikte mezkur hastanede bir ruhban mektebi açmıştır. 1859 tarihli bir vasiyetname ile Yalova yakınlarında bulunan ve iyi gelir getiren gayrimenkullerini bu mekteplerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Ermeni cemaatine vakfetmiştir (Pamukciyan, 2003). Bütün bu faaliyetleri Garabed Balyan'ın eğitim pratiğine verdiği önemi gözler önüne sermektedir.

Yaşadıkları dönemin isteklerini karşılamadaki sezgi ve duyuları da, Balyanların mimarlık alanında bir çeşit egemenlik kurmalarına yol açan özelliklerden biridir. İlk üç kuşağın mimarları mesleği, uygulamada en alt basamaktan başlayarak öğrenmişlerdir. Geleneksel eğitimden gelen ve çağın gereksinimlerinin farkına önceden varan Garabet Balyan, oğullarını akademik eğitime yönlendirmiştir. Ermeni kaynaklarına göre, oğulları arasında da akademik ve pratik yoluyla eğitim alan ilk kişi Nigoğos Balyan'dır.

1826 tarihinde dünyaya gelen Nigoğos, ilköğrenimini evde ailesi içinde almış olup, annesinin ölümü üzerine Paris'e gönderilmiştir. Paris'e gidiş tarihinin 1842 mi, 1843 mü olduğuna dair fikir ayrılığı bulunmaktadır. Yine aynı şekilde bir fikir ayrılığı onu Paris'e götüren kişi ile ilgili bu şahsın Hovhannes Amira Dadyan mı yoksa Haçadur Bardizbanyan mı olduğu noktasındadır [Minasyan, 1973]. Bu konuda İzmir'de yayınlanmış olan Arşaluys Araradyan Gazetesi bizlere ışık tutmaktadır.

“Sarayın akaryakıtçısı Hovhannes Ağa Dadyan Çarşamba günü Sesostris adlı Fransız gemisiyle İzmir'e vardı... Ağa'nın beraberinde iki çocuğu ve saray mimarı muhterem Garabed Ağa'nın oğlu Nigoğos Ağa da bulunuyordu. Nigoğos Ağa mimarlık sanatını öğrenmek üzere Paris'e gitmektedir.” (Arşaluys Araradyan Gazetesi, 1842).

Nigoğos Balyan, Nemya Minasyan ile evlenmiş ve bu evlilikten altı çocuğu olmuştur. Bunların isimleri: Magar, Yeranuh,, Mariam, Diruhi, Levon ve Minas'tır (Minasyan, 1973).

Arşaluys Araradyan Gazetesi haberine göre Nigoğos Balyan'ı Paris'e götüren şahıs Bardizbanyan değil Dadyan'dır. Nigoğos Balyan'ın Fransa'daki öğrenim hayatı hakkında Megu gazetesi, onun temel eğitimden sonra Sainte Barbe okulunda mimarlık öğrenimi gördüğünü yazmaktadır. Nigoğos Balyan orada çalışkanlığı ve dürüstlüğü sayesinde öğretmenlerinin sevgisini toplamıştır. Okul müdürü Labrouste onunla iftihar etmiş, çalışkanlığını takdir etmiştir.

Minasyan, Nigoğos'un Paris'teyken ciddi bir rahatsızlık geçirdiğini ve ölüme yaklaştığını nakleder. Hastalığının tifo ya da verem olduğuna dair net bir bilgi yoktur. Ancak, zamanın fikir adamlarından

Rusinyan'a göre, hastalığında çok kan kaybeden Nigoğos'a önce verem teşhisi konur, fakat okul müdürü Labrouste'un getirttiği altı kişilik doktor ekibi ve bilhassa Dr. Boyest onun verem olmadığını ancak vücudundaki fazla kanın devamlı alınması gerektiğine karar verip, on sekiz gün süren tedavi uygulanmasını kararlaştırır. Bu on sekiz günün ardından Nigoğos'ta iyileşme emareleri görülür (Hayrenik Gazetesi, 1983).

Nigoğos Balyan, rahatsızlığından dolayı Pamukciyan'ın aktardığına göre öğrenimini yarıda bırakıp, 1845'te İstanbul'a dönmüştür (Pamukciyan, 2003). Minasyan'a göre ise tamamlayıp ardından İstanbul'a dönmüştür (Minasyan, 1973).

İstanbul'a döner dönmez Sultan Abdülmecid tarafından kendisine bir iş teklifi gelir. Nigoğos Balyan bu işi teslim eder ve Hayasdan gazetesi bu konuda:

"Cemaatimiz gençlerinden Paris'e gidip eğitim ve öğrenim görenler marifetlerini başkentte göstererek yalnız kendileri için değil milletimiz için dahi iftihar sebebi olmaktadır. Bunlardan biri, saray mimarı olarak çok saygıdeğer Garabed Amira'nın oğlu Nigoğos Balyan'dır." (Minasyan, 1973).

Hayasdan gazetesinin haberine açıklık getiren Minasyan, Sultan Abdülmecid'in Nigoğos Balyan'a Çırağan Sarayı'nda bir kütüphane yapmasını istediğini söyler. Daha çok genç yaşta ve tecrübesiz olan Nigoğos Balyan, bu işi üzerine alarak büyük bir özveriyle tamamlar. Abdülmecid, kütüphaneyi çok beğenip, takdir ettiğini göstermek adına Nigoğos'a göğsüne asması için, büyük bir iftihar nişanı sunar (Minasyan, 1973). Aynı zamanda bu genç mimarı sevgiyle izleyen padişah, onun reformcu özelliklerini ince ruh yapısıyla daha bilinçli değerlendirerek kendi sanat danışmanlığına atamış ve ve Nişan-ı Mecidi'ye layık görmüştür (Barsoumian, 2013).

Hayasdan gazetesinin haberine göre, yine Sultan Abdülmecid, Rumeli seferine çıkmadan önce Nigoğos Balyan'a, Çırağan Sarayı'nın karşısındaki büyük araziye, merkezi planlı bir köşk yapılması hakkında emir verir. Padişah aynı zamanda bunun yolculuk dönüşünde bitmiş olmasını da ister. Nigoğos Balyan da padişahın isteği üzerine bu yapıyı çok kısa süre içinde tamamlar. Bu köşkün bulunduğu yer yokuş aşağı olduğundan, altını doldurmak suretiyle kâğır bir kat da inşa edilerek hizmetlilere tahsis olunur. Bu kısmın üzerindeki yuvarlağın çapı, 18 kulaç olup, 12 sütunu vardır. Bunun üzerindeki şemsiye şeklindeki dam kısmı Çin mimarisini andırmaktaydı. Böyle bir yapı şehirde ilk defa yapılmış olup "Moresko" adı ile anılmaktadır (Hayasdan, 1946).

Ermeni yazılı kaynaklarında Nigoğos'la ilgili çıkan bir diğer haber de İzmir seyahatiyle ilgilidir. Hayrenaser gazetesinin haberine göre, Sultan Abdülmecid 1851'de Nigoğos Balyan'ı görevli olarak İzmit'e gönderir. Onunla beraber gidenler arasında Minas Kalfa da bulunmaktadır. 23 Haziran 1851'de İzmit'e varmışlardır (Hayrenaser, 1851).

Ağır, "Balyanların Eğitimleri Üzerine Notlar" adlı çalışmasında ailenin resmi kayıtlı olarak eğitim alan tek bireyinin Nigoğos Balyan'ın oğlu Levon Balyan olduğunu Sainte Barbe Koleji'yle yapmış olduğu yazışmalar sonucu ortaya çıkarmıştır (Ağır, 2010). Nigoğos Balyan ile ilgili durum da resmi kaydı bulunmamasına rağmen eserlerindeki mimari görgü ve çizgisi göz önüne alınarak ve de Ermeni basınında çıkan haberlere paralel olarak Labrouste'un atölyesinde çalıştığı kanısına varılmıştır. Kendi el yazısıyla hocasına yollamış olduğu fotoğraf da bunu destekler niteliktedir. Nigoğos Balyan, Avrupa'dan almış olduğu bu görgüyü cemaatine yaymak için de çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Elmon Hançer'in aktardığına göre Nigoğos yerli ustalara Avrupa mimarisinin yeniliklerini öğretmek için bir okul açılmasını ve Avrupa'dan usta ve sanatçılar getirtilmesini sağlamak adına çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Fikir babası olduğu ilk Ermeni Nizamnamesi'nin (1863) hazırlanmasında, babasını karşısına almak pahasına önemli bir rol oynamıştır.

Güzel sanatların hemen her dalı ve ayrıca sosyal bilimlerde de geniş bilgisi bulunan Nigoğos Balyan, aynı zamanda son derece iyiliksever ve başkalarının haklarına kendininkinden ziyade sahip çıkan bir yaradılışa sahipti. Barsoumian'ın aktardığına göre çalıştığı şantiyelerinde çalışan amele ve ustaların her birinin hakkını titizlikle korur, hayat standartlarını yükseltmek için mücadele ederdi (Barsoumian, 2013). Karakter olarak babasına taban tabana zıt olan Nigoğos Balyan, birçok Ermenice kaynakta da kabul edildiği üzere gerek sima, gerekse karakter olarak dedesi Krikor Amira Balyan'ın bir kopyası gibidir.

O dönemde İstanbul'a gelen Fransız seyyahlardan Gautier seyahatnamesinde, Nigoğos Balyan'dan *"Dolmabahçe'yi anlatırken Mösyö Balyan, ilkin beni üç çifteli kayığına almak nezaketini gösterdi ve eski sarayın kalıntılarından bir köşke götürdü; orada bize çubuklar, kahve ve gül şerbeti getirildi; daha sonra Balyan büyük bir nezaket ve incelikle sarayın dairelerini gezdirdi. Göstermiş olduğu konukseverliğe burada teşekkür eder ve belki bir gün bu satırları okuyacağını teşekkür ederim."* şeklinde bahsetmiştir (Gautier, 1991). Gautier'nin burada bahsettiği "eski sarayın kalıntılarından kalan köşk" ile ilgili Arslan, Beşiktaş sahilinde saray yerleşimiyle ilgili çalışmasında, Balyanların burada bulunan Çinili Köşk'ü atölye olarak

kullandıklarını söyler (Arslan, 1996). Söz konusu alanın burası olması muhtemeldir.

Genç yaşta vefat ettiği için bıraktığı eserlerin sayısı az ise de bugün hala dikkate değer yapılar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu ve iki merasim kapısı (Hazine ve Saltanat kapıları), Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camii, Küçük Mecidiye (Çırağan) Camii, İhlamur kasırları, Küçüksu Kasrı, Çırağan sarayının planları eserlerinden bazılarıdır.

Garabed'in diğer oğullarından Sarkis Balyan, ağabeyi Nigoğos'un hastalığı nedeniyle yarım bıraktığı mimarlık eğitimi için 1847'de tekrar Paris'e gitmiştir. Önce Sainte Barbe Koleji ve Ecole Centrale'e, ardından Ecole des Beaux Arts'a devam etmiş; 1855'te de bu akademiden mezun olarak İstanbul'a dönmüştür. Ancak bazı tarihçiler mimarın bu okulda kaydının bulunmadığını ileri sürüyor, o dönemde hiçbir Osmanlı öğrencisine diploma verilmediği göz önüne alınırsa bu konunun hala araştırmaya açık taraflarının olduğu görülecektir. Sarkis Balyan, babası Garabed'in ölümü üzerine kardeşi Hagop'la hassa mimarlığına getirilmiş ve onun tasarladığı yapıların inşasını yürütmüştür. Bu nedenle yapıların mimarı olarak Sarkis'in adı geçer. Sultan Hamid'in cülusundan ve Hagop Bey'in 1875'teki ölümünden sonra mimari faaliyeti kesintiye uğrayan Sarkis, bazı iftiralar nedeniyle Avrupa'ya gitmek zorunda kaldı. On beş yıl sonra Hagop Paşa Kazazyan'ın şefaatiyle İstanbul'a döndü Adacığında inzivaya çekilen ve kendini ilme veren Sarkis Bey'in, buradaki köşkünde bir laboratuvarı olduğu bilinmektedir. Yaşlı İstanbulluların 1913-1914 yıllarında hâlâ "vaktiyle cennet köşesi gibi bir yerd" diye söz ettiği adacık, sonraki yıllarda Şirket-i Hayriye'nin kömür deposu olmuştur. Nihayet Galatasaray Spor Kulübü'ne verilen adacık temizlendi ve üzerine yeni tesisler yapıldı. Cemaat işlerine çok katılmayan Sarkis, genç yaşta ölen eşinin anısına Beşiktaş Makruhyan Okulu'nu yaptırmıştır. Çocuğu bulunmayan, amatör bir müzisyen ve ressam olan Sarkis Bey Ermeni asıllı ünlü Rus deniz ressamı Ayvazovski'nin yakın dostuydu. Sultan Abdülaziz'in daveti üzerine İstanbul'a gelen ressam, Sarkis Bey Adası'ndaki köşkte misafir edildi. Ayvazovski bu adacıktan doya doya izlediği Boğaziçi'ni tablolarına aktardı. Abdülaziz döneminin yakın tanıklarından bir Hristiyan Arap yazar, sanata ve özellikle resme çok meraklı sultanın sarayın tablo koleksiyonu için yılda 120 bin sterlin harcadığını yazar. Etrafına saçtığı altınlardan bir milyon sarı liranın, inşa ettirdiği saray ve kasırlar için Sarkis Balyan Kalfa'ya düştüğünü kaydeder. Sarkis Balyan 1899'da Kuruçeşme açıklarında, kendi adını taşıyan adacığındaki köşkünde öldü ve Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı'nda büyükbabasının yanına gömüldü. Garabed Balyan'ın en küçük oğlu Hagop Balyan ise 1855'te gittiği Paris Sainte Barbe Koleji'nden mezun olduktan sonra Venedik'e geçti. Ama Nigoğos'un ölüm haberiyle İstanbul'a döndü. Babası Garabed'in mesleki deneyimleriyle beslenen Hagop, fesinin üzerinde altından bir üçgen ve pergel taşıma ayrıcalığına sahip bir mimardı. Mimariden çok güzel sanatların ve tiyatronun hamisi olarak ünlendi ve tüm servetini bu uğurda harcadı. İlk Türk operetinin bestecisi Dikran Çuhacıyan, Hagop Balyan'ın desteğini alanlardan biridir. Beylerbeyi Sarayı'nı inşa eden Sarkis ve Hagop Balyan'ın sultanlar semti Ortaköy'de bir yalısı bulunuyor. Söylentiye göre, sarayın inşasına karşılık bir armağan olarak bu yalıyı yapmalarına izin verilmişti. İnandırıcı olan nokta yalının gerçekten tam da Beylerbeyi Sarayı'na bakmasıdır. Dönemin seçkin Ermeni edebiyatçıları ve sanatkârlarının ağırlandığı bu yalının balkonundan, belki de her gün kendi eserlerini temaşa ediyorlardı Balyan kardeşler. Cemaat hizmetlerinde de bulunan Hagop Balyan, çok sevdiği eşini kaybedince kederini unutmak üzere Avrupa'ya gitti, ancak duyduğu acı genç yaşta onu ölüme götürdü. Mimarî dehası daha ziyade Sarkis'in inşa edeceği yapıların tasarımlarında kendini gösterdi ama tamamen kendisine ait eserleri de vardı. Simon Balyan, Garabed'in bir diğer oğluydu. Hassa mimarlığının yanı sıra usta bir desinatör olan Simon, bazı görkemli yapıların renkli minyatür resimlerini hazırladı. Hiç çocuğu olmayan sanatçı 1894'te öldü. Nigoğos'un oğlu Levon Balyan, mimarlık eğitimini Paris Ecole des Beaux Arts'ta aldı. Levon, Osmanlı sarayına hizmet eden son Balyan'dı. Ne yazık ki yaşamı hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşamamıştır (Wharton, 2015).

Balyanların sanat faaliyetleri hakkında Berç Erpiyon şöyle yazmaktadır; "Balyanlar 19.yüzyılda yani kendi devirlerindeki mimari prensiplerini özümleyerek olsun saray ve camilerinin üzerlerini oldukça çok sayıda kabartma süslerle süslemişlerdir. Onlar kendi zamanlarının sanat anlayışı ve ruhunu başka şekilde ifade edemezlerdi zaten, bilhassa Avrupa'daki çevreler içerisinde. Çünkü öğrenimlerini oralarda görmüşlerdi. Zamanımızın sade mimari anlayışına bağlı olarak Balyanlara ait eserlerin büyük bir kısmı gözlerimizi rahatsız etmemektedir. Balyanların eserleri zamanımızdaki sanat ruhunun birer temsilcisi gibi durmaktadırlar. Balyanların özelliklerinden biri de çok fazla masrafa girmekten kaçınmalarıdır. Bunun içindir ki birçok Avrupalı mütehasıslar kendi yaptırdıkları sarayların masrafları yanında çok az görünen Balyanların eserleri için hayret ve şaşkınlıklarını belirtmişlerdir." (Minasyan, 1973).

4. BALYAN AİLESİ SOYAĞACI

5. SONUÇ

“Batılılaşma” olgusu yalnızca 19.yüzyıl Osmanlı mimarisiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda dönem genelinde Osmanlı mimarlık örgütlenmesinde de yoğun bir etkiye sahip olmuştur. Bu durum, Hassa Mimarlar Ocağı’nın dağılmasıyla başlayıp dönemin ortalarında ülkeye gelen yabancı mimarların etkinliği ve sonrasında saltanat ailesine yakın olan gayrimüslim kalfaların mimaride söz sahibi olmaya başlamasıyla, Osmanlı mimari kimliği açısından bir geçiş evresi şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bu kalfalar ne geleneksel birer Osmanlı mimarı, ne de birer yabancı mimar ve ya modern Türk mimarıdır. Bu gayrimüslim kalfalar içerisinde mimari etkinliği oldukça yoğun olan ailelerin başında Balyanlar gelmektedir. Balyan ailesi üyelerinin hem kendi cemaatleri içerisinde saygıdeğer bir konuma sahip olmaları, hem de yurtdışı ve özellikle Paris’le kurmuş oldukları bağlantı mimari görgülerini şekillendirmiştir. İnşaat ortamında geliştirmiş oldukları eğitim ortamı süreklilik kazanmalarına ve kısa sürede fazla sayıda yapı ortaya çıkarmalarına sebep olmuştur. Kendi aralarında oluşturdukları eğitim örgütlenmesiyle, bu mimari görgüyü nesilden nesile aktararak uzun yıllar inşaat organizasyonunda söz sahibi olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Ağır, A. (2007) “Balyanlar’ın Eğitimleri Üzerine Notlar.”, Zaman, 2 Ocak 2007.

Arslan, N. (1996) “19. Yüzyıl Gravürlerinin İstanbul’un Sanat Ortamındaki Yeri” 19. yüzyıl İstanbul’unda sanat ortamı: Habitat II’ye hazırlık sempozyumu 14-15 Mart 1996 bildiriler, İstanbul Sanat Tarihi Derneği

Yayınları, İstanbul.

Arşaluys Araradyan Gazetesi (Nigoğos'un seyahatini anlatır.)-İzmir

Borsomian, H. L. (2013) "İstanbul'un Ermeni Amiralar Sınıfı", Aras Yayıncılık, İstanbul.

Dadyan, S. (2011) "Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi", Everest Yayınları, İstanbul.

Hançer, E. (2007) "Sultanın Mimarları Balyanlar" Atlas Dergisi, Sayı 177, s.96-108, İstanbul.

Hayrenik Gazetesi, (1985).

Gautier, T. (2007) "İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri", Profil Yayıncılık, S.268.

Kılıç, R. (2009) "Osmanlı Devletinde Amerikan Misyonerlerin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri", 19. Yüzyılda Büyük Devletlerin Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri Sempozyumu, Kayseri, C.4, S.61-80.

Mangone, F. (2017) "Nicola Carelli In Constantinople And in the Levant: Some Notes", Italian Architects and Builders in the Ottoman Empire and Modern Turkey, Paolo Girardelli, Ezio Godoli, Bristish Scholars Publishing.

Minasyan, A. (1973) Osmanlı Sarayının Mimarlığını Yapan Balyan Sülalesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Pamukciyan, K. (2003) "Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-3, "Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar", Aras Yayıncılık, İstanbul

Pamukciyan, K. (2003) "Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-4", "Biyografileriyle Ermeniler", Aras Yayıncılık, İstanbul.

Wharton, A. (2015) "The Architects of Ottoman Constantinople: The Balyan Family and the History of Ottoman Architecture", I.B. Tauris.